

Gaznawylar we seljuklylar döwründe edebi döp

Category: Edebiýaty öwreniş, Kitapcy

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Gaznawylar we seljuklylar döwründe edebi döp GAZNELİLER VE SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE EDEBÎ GELENEK

İslamiyet sonrası oluşan ve zaman içinde klasikleşen Türk şiiri değerlendirilirken, daha çok yazı dili esas alınmış, klasik Türk edebiyatının Arap, özellikle de Fars edebiyatının etkisinde oluştugu ileri sürülmüştür. Böylece klasikleşen Türk şiirinin temelindeki şiir anlayışı ve edebî gelenek göz ardı edilmiş, yeterince araştırılmamış, buna karşılık dil farklılığı öne çıkarılmıştır. Türklerin edebî etkinlikleri de çok kere Türk dili ile yazılmış eser ve kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda değerlendirilmiştir.

İslamiyet sonrası oluşan şiirin tarihi gelişimi Anadolu'da klasikleşen Türk şiirinin geçmişiyle ilişkilidir. Bu süreç içerisinde Gazneli ve Selçuklu Devletlerinin rolü büyük olmuştur. Bunların kültürel değerleri ve dinî anlayışları, hakimiyet alanlarında yazılan şiirlere yansiyarak, dönemlerinin şiir özelliğini oluşturmuştur. Bu özellik X. yüzyıldan itibaren Horasan ve çevresinde yazılan şiirlerle birlikte, bir anlayış ve geleneği de başlatmıştır. Bu edebî geleneğin ne olduğu bilinmeden, bunun Anadolu'daki uzantısı olan şiirin anlaşılması ve değerlendirilmesinde yanlış algılamalar ve farklı yorumlamalar yapılabilir. Hatta yapılmıştır bile. Temeli, İslam dininin ortaya koyduğu prensipler olan ve çeşitli milletlerin oluşturduğu bir medeniyetin oluşumu, VII. yüzyıldan itibaren gerçekleşmeye başlar. Farklı ulusların kültürleri az çok ortak bir kimliğe bürünür. Din birliği üzerine kurulan İslam medeniyeti, başta Arap, Fars ve Türk şair ve yazarlar olmak üzere müşterek oluşturdukları konuların işlenmesinde, mefhum ve manzumaların kullanılmasında en büyük etken olur.

Bu ortak edebiyat, siyasi, sosyal ve güncel nedenlerden dolayı Arap dili ile oluşturuldu. Aynı duygu ve düşünceler IX. yüzyılın başlarından itibaren de Horasan ve çevresinde Fars diliyle ifade edildi.

Yeni Fars şiirinin en parlak dönemi Sâ mânîler Dönemi'dir. (874-1005) Samaniler, İran kökenli olmakla övünen bir sülale idi. İran gelenek ve göreneklerine büyük ilgi duyan ve soylarını Keyûmers'e ulaştıran hanedan yöneticileri, bu iddialarını halka anlatabilmek ve İran'ın eski adetlerini, kültürel değerlerini yeniden canlandırmak için şairlere ihtiyaç duymuşlar, bu hususta onları teşvikte hiçbir şeyi esirgememişlerdir.[1]

Böylece şiir, Sâ mânîler Dönemi'nde resmen saraya girdi ve şairler sarayın vazgeçilmez unsuru sayıldılar. Samanî hükümdarları da, Arap yöneticilerin yolunu izleyerek, onlar gibi saraylarında şairlerden oluşan bir zümrenin oluşmasını sağladılar. Bu şairler, Sâ mânîlerin resmi ideolojisi olan milli duygu ve kahramanlara yönelik şiirler yazdılar.[2] Sâ mânîlerin bu davranışları, İslamiyet öncesi İran tarihine yönelmeler, bu konuda eserlerin yazılmasına sebep olur. Ebu'l-Müeyyed Belhî, Mesûd-i Mervezî, Dakîkî (ö. 978) gibi şairler ilk örneklerini verirler. Nihayet Firdevsî (ö. 1020-5), bu türün en mükemmel örneğini vererek, Şâhnâme'yi yazar.[3]

Abbasî Halifesi Mansur Dönemi'nden (754-775), Sâ mânî Devleti'nin yıkılışına kadar geçen uzun süre içerisinde Fars kültürünü yayma düşüncesi, Firdevsî ile doruk noktaya ulaşır, hem de bu düşüncenin ortadan kalkma süreci başlar. Zira, Samanîlerden sonra, ırkçılık hususunda gönüllerinde bir heyecan uyanmayan, İslam dinini koruyan ve Arapçayı bilim dili olarak seçen Gazneliler (963-1187) ve Selçukluların (1038-1194) tarih sahnesine çıkmasıyla, Fars kültürünü yaşatma duygusu dinî ve siyasî ortam içinde eriyerek kaybolur.[4]

Gazne ve Selçukluların Horasan ve Maverâünnehir'de ortaya çıkarak İslam dünyasında etkili olmaya başlamaları ve Türk asrını bu bölgelere taşıyarak, Türk varlığını hissettirmeleri neticesinde; İslam dünyasında Arapların diğer ırklardan daha üstün olduklarına inanmayan bir fırkanın adı olan ve çoğunu

İranlıların oluşturduğu Şuûbiye hareketi de sona ermiştir.[5] Gaznelilerin ortaya çıkıp Sâ mânîlere son verip, devlet kurmaları, İslam dünyasında İran unsuruna karşı girişilen mücadelede Türk unsurunun ilk zaferi olarak kendini göstermektedir.[6]

Gazneliler Dönemi'nde (955-1187) şairler, kendilerinden önceki şairlerin eserlerine yansıtılmış oldukları milli duygulardan, geleneklere olan bağlılıklardan uzaklaşmaya başlarlar. Dönem şairlerinin çok azının eserlerinde milli duygulardan, geleneklerden ve İran halkının adetlerinden bahseden şiirlere rastlanır.[7] Mitolojik İran kahramanlarının küçük düşürülmesi, Gazneliler Dönemi şiir özellikleri arasında yer alır. İran edebiyatı kaynaklarında bu durumu açıkça görebiliyoruz. Aşağıdaki görüşler sadece bu kaynaklardan bazılarından alınmıştır.

"Hükümdar Mahmûd'un, mitolojik İran şah ve kahramanların övgüsünün dile getirilmesinden hoşlanmamış olması mümkündür. Zira onun ve oğlunun sarayındaki şairlerin büyük bir kısmı şiirlerinde destanî İran büyüklerini aşağıladıklarını ve onları Mahmud'un ordusundaki emirlerden daha kıymetsiz saydıklarını görüyoruz".[8]

"Ferruhî'nin şiirlerinde milli duyguların zayıflığını gösteren örnekler çoktur. O, eski şahlarla ilgili rivayetler içinde Mahmûd için bir benzer bulamaz. Çünkü Mahmûd'un ismi bütün şahların isimlerini ortadan kaldırmıştır. Şâhnâme'nin bundan böyle hiçbir değeri ve kıymeti yoktur. Sultan Mahmûd'un kapısına hizmet için Keyhüsrev gibi yüz şah, Rüstem gibi yüz aslan toplanmıştır. Mahmûd'un en küçük hacibi Cem ve Kistrâ gibidir. Onun en değersiz kölesi Gîv ve Bîjen gibidir."[9]

"Ferruhî'nin tasvirlerinde Gazneliler Dönemi şiirinin özelliklerinden bir sayılan İran'ın destanî/kültürel değerlerini küçümsemek, gözle görülür ölçüde açıktır."[10]

"Acem hükümdarlarının şâhnâmelerine ve rivayetlerine, İran gelenek ve göreneklerine saldırı ve onları hafife alma, alay etme Gazneliler Dönemi'nde başladı."[11]

Bu ifadeler sözü edilen dönemde şiirlerde Fars kültürünün egemen olmadığını gösterir. Gazneliler Devri şiirinde; Türk

kültürünün izlerini, Türkmen boylarının isimlerini, Türk güzellerden söz etme, Türklerin kahramanlıklarını, Türk hanlarına, soylarına, Türk şehirlerine genel isimlendirmeye Turan ve Türkistan'a yer verme, Türk hükümdarlarının eski İran kahramanlarıyla karşılaştırmaları ve bu sultanların "Şâh-ı Acem, Şâh-ı İrân, Hüsrev-i İrân, Melik-i İrân" gibi unvanlarla anılmaları vb. duygu ve düşünceler yer bulmuştur.[12] Aşağıdaki ifadeler örnek olarak bu duygulardan bazılarının şiire yansımalarıdır:

"Çin ve Maçin'den Ceyhun'un kenarına kadar, Türk ve Tacik(ler)den, Türkmen, Oğuz ve Hazar(lar)dan hepsi Anter gibi savaşçı İlek ve Toğan gibi on, oniki emir geldi.

(Onların) bedenleri savaş alanlarında yoğrulmuş, yaratılışları hamle yapmaya uygun hale gelmiş ve gözleri uykusuzluğa alışmış."[13]

Ferruhî (ö. 1037) Karahanlı hükümdarlarından Kadir Han'ın övgüsünde yazdığı bir beyitte şöyle der:

"Cihan var olduğu sürece mevki, makam, değer ve kıymette Türkistan ülkesi Kadir Han gibi (bir) han görmemiştir.

Çin ve Maçin'den, Rum ve Rus'a kadar, (hatta) Saklab'a kadar (olan yerler) Han'ın vilayetidir ve Han'ın buyruğunun altındadır."[14]

X. yüzyılda İslam dünyasının sınır bölgelerine (İran ve Turan ülkelerine) hakim olmak için, İranlılar ve Turanlılar arasında yapılan savaşlar Turan (Türk) hükümdarlarının zaferiyle sonuçlanmış, İran ve Turan ülkesi, Türklerin yönetimine girmiştir.[15] Bundan dolayı bu hükümdarlar İran'ın yani "Acem'in hakimi, şahı, meliki" gibi sıfatlarla anılmışlardır. Minuçihri (ö.1040), Gazneli Sultan Mes'ûd'u (1030-1040) överken, yukarıda adı geçen hakimiyet alanlarına işaret eder.

"Turan (ülkesini) şu oğluna, İran (ülkesini de) bu oğluna verirsin. Doğuyu şu kabileye, batıyı da şu sülaleye

verirsin."[16]

Bundan dolayı Unsurî (ö.1039), Gazneli Mahmûd'u (998-1030) överken, onu "Şâh-ı Acem", "Hodaygân-ı Acem=İran'ın kudretli hükümdarı, büyük efendisi" olarak görür ve öyle hitap eder.[17] Aynı ifadeleri Ferruhî de dile getirmiştir.[18] Minûçihri de Gazneli Mes'ûd'u överken ona Acem'in yüce padişahı" diye seslenir.

"Bütün kuşlar, gül(ler) üzerinde Acem'in yüce padişahının canına ve ömrüne hayır duada bulunurlar."[19]

Gazneliler Dönemi'nde İran tarihine ve mitolojisine ait kavramlar, Türk sultan ve devlet adamlarıyla karşılaştırılarak, Türk hükümdarlarının üstünlükleri dile getirilmiştir. Aşağıdaki beyitler, bu duyguları ifade etmek için yazılmıştır:

"Rüstem, hünerleriyle ünlendiği vakitte savaş (bir) oynadı ve dünya adamları (da) gevşek (basit) düşünceliydi.

Senin savaştığın şu günlerde eğer Zâl'ın oğlu Rüstem dirilse (yaşasaydı) senin Türklerinin okunu öper (idi).[20]

"Her hangi bir gün her nerede onun (Mahmûd'un) adalet ve merhameti anılsa, o gün Enûşirvân unutulardan olur."[21]

"O'nun (Mahmûd'un) en küçük parmağı Hâtem ve Rüstem'den daha iyi olduğundan dolayı, Hâtem ve Rüstem'i anmam."[22]

"Sultanın bir seferde beş zaferi vardır. Erdeşîr ve Nûşirevân (bunlardan hiç) birini yapmamıştır."[23]

"Rüstem'in kemendi ancak onun üzengisi olur. Feridun'un gürzü de ancak onun demir çivisi ve mızrağıdır."[24]

"Mahmûdnâme'nin tüm şiirlerini okusan, sanki Şâhnâme'nin tamamını okumuş (gibi) olursun."[25]

Sultan Mahmûd'un ordusunda Kisrâ ve Keykubâd gibi yüzlerce şah

ve hüsrev vardır.[26]

En düşük seviyedeki hacibin, Cem ve Kusrâ gibi; en küçük kölen (hizmetçinin) Gîv ve Bîjen gibi.[27]

Büzürgmihr'den büyük üç yüz vezir; İsfendiyâr'dan büyük üç yüz komutan edinirsin.[28]

Gazne Dönemi şiir özellikleri arasında belirtilen mitolojik İran kahramanlarının küçük düşürülmesine verdiğimiz yukarıdaki örnekler, bunlardan ibaret değildir. O dönem şairlerin divanları tarandığında, bu durumu yansıtan binlerce beyit görmemiz mümkündür.[29]

Gazneliler Dönemi'nde X. asrın sonlarında ve XI. asrın başlarında yaşamış olan Unsurî, Ferruhî ve Minûçihri'nin şiirleri, şaşılacak derecede Türk dünyasıyla ilgilidir. Turan ve Türkistan ve yine yer adı olarak Türkü defalarca anarlar. Kaşgar, Karluk, Özgend, Balasagun, İlek, Taraz (Talas), Hutent gibi Türkistan'daki şehirler ve bölgeler de şiirlerde esin kaynağıdır.[30]

Turan, Unsurî'nin Divanı'nda iki yerde (s. 162, 218), Ferruhî'nin Divanı'nda bir yerde (s. 256) ve Minûçihri'nin Divanında da üç yerde (s. 40, 60, 87) geçer Yer adı olarak Türkistan üç şairin Divanlarında çok geçer: Unsurî (s. 10, 140, 142, 150, 160, 212, 227, 243, 244), Ferruhî (s. 21, 142, 174, 200, 251, 252, 257, 273, 279, 280, 291, 321, 343, 369), Minûçihri (s.58, 225). Türk kelimesi de Unsurî'de (s. 125, 140, 141, 173) ve Minûçihri'de (s.199) Turan anlamında kullanılmıştır.

Türkistan yöresindeki Halaç, Çiğil, Kırgız, Gafter, Yağma, Taraz, Tamgaç, Hutent, Kaşgar vb. şehirler Sâ mânî Dönemi şairlerin şiirlerinden sonra Gazne Devri şairlerin şiirlerinde de geçer. Burada yaşayan güzeller de şairlere ilham kaynağı olur. Ünlü şair Rûdekî (ö.941) gönlünün Taraz güzellerine yönelişini şöyle ifade etmiştir:

“Yüz, mihraba yöneldi. Ne fayda gönül (de) Buhara ve Taraz (şehrinin) güzellerine.”[31]

Aynı duyguları Ferruhî de şöyle dile getirir:

“0 geceyi hatırla ki, Taraz güzellerinin parlaklığı (aydınlığı) beni ezan vaktine kadar eğlendirdi.”[32]

Yine Ferruhî, Yağma şehri ve Karluk Türk güzelinden şöyle bahseder:

“Sürekli olarak, mutluluk meclisinde parlak şarabı, bazen Karluk güzelinin, bazen de Yağma (şehri) güzelinin elinden al.”[33]

Rûdekî, hükümdar meclisini tasvir ederken adı geçen yöre güzellerini şöyle betimler:

“Dünya hükümdarlarının şahı, Horasan emiri başta ki tahta oturmuş.

Binlerce (güzel) Türk, ayakta saf bağlamış, her biri iki haftalık parlak ay gibi

Her birinin başlarında taç, dudakları kırmızı şarap gibi, saçları ve kakülleri reyhan kokulu

Meclisin sakisi de olağanüstü güzellerden bir güzel; Türk hatun ve hakanın çocuğudur

Siyah gözlü, peri yüzlü, boyları servi, zülüfleri çevgan gibi (olan) Türkün elinden

Güzel kokulu şaraptan bir kadeh alınca, Secistan şahını anar.”

[34]

Yukarıda geçen bölge ve şehirlerdeki Türk güzelleri, alımlı endamları, hafifçe çekik ve manalı gözleri, adetleri icabı uzun saçları ile, kendi ülkelerinin güzellerinden farklı ve üstün bir tip görünüşüyle Arap şairlerinden başka Fars şairlerine de yeni bir güzellik ve sevgili imajı hazırlamışlardır.[35] Bu şairlerin Türk güzellerine dair yazdıkları şiirde “Türk” kavramına bağlı bir sevgili ve güzel

insan imajı doğar. Ferruhî bir kasidesinin nesibinde şunları söyler:

“Ey Türk, eğer Türkistan’da senin gibi bir güzel varsa, orada her gün bir bayram ve bir bahar vardır.

Senin o daracık ağzın, mercandan bir yüzük gibidir. Senin o incecik belin ketenden bir ip (ketenin bir ipi) gibidir.

Senin ay gibi parlak yüzünde, suya doymuş iki çiçek açmıştır: 0 iki gülü gören her gönülde bir diken vardır.”[36]

Semantik seyri içinde zamanla “Türk” sözü “güzel insan” ve “sevgili” ile eş anlamda mecazî bir kavram haline gelmiş, insandaki fizik güzelliğini ifade eden bir ölçü teşkil etmiştir. “Mahbûb” ile “maşûk” aynı kavram içinde birleşerek “Türk” ismi, etnik manasının ötesinde Fars dilinde “sevgili” sözü yerine geçen bir kelime olmuştur.[37]

Bundan dolayı Türklere ait bir çok şehirler Farslılarca “sevgili (dilber) yatağı” sayılmıştır.

Türkistan’ın Taraz, Yağma, Gatfer, Çiğil gibi şehir isimleri Fars edebiyatında tıpkı “Türk” ismi gibi mecazî şekiller olarak “güzellik kaynağı” anlamında kullanılmıştır.[38]

Gazne Dönemi şairleri başta Sultan Mahmûd olmak üzere ve devletin ileri gelenleri övmek için söyledikleri kasidelerine “Ey Türk” seslenişleriyle başlamışlardır.[39]

“Ey Türk! Yakûp tekrar dünyada dirilse, Yûsuf Peygamber’den seni ayıramaz.”[40]

Ey Türk! Sana olacak kötü gözden korkarım, sürekli olarak Tanrım onu koru diye söylüyorum.”[41]

Burada gözden kaçırılmaması gereken bir durum da, İslam dünyasında dini anlayışın şekillenmesi ve bu yapının oluşmasında Gazne ve Selçuklu hükümdarlarının oynadığı rollerdir. Şairler, daha önce bahsettiğimiz özelliklerin yanında, Türkler’in hilafete ve İslam dünyasına yaptıklarını şiirlerinde sık sık dile getirmişlerdir. Böylece iki kültür

şiiirlere yansımıştır.

Bilindiği gibi Selçuklulardan önce ilk Müslüman Türk devletleri olan Karahanlılar (İlek Hanlar) ve Gazneliler, Sünnîliği benimsemiş ve bu öğretiyi uğrunda, mücadele etmişlerdir. Sâ mânîlerin Sünnî Müslümanlarla olan yakın ilişkileri Türkler arasında Sünnîliğin yayılmasını da sağlamış ve bu özellik Türk unsuruna, İslam dünyasında artan bir itibar kazandırmıştır.[42]

Gaznelilerin egemen olmasıyla, Türk kültürünün yükseldiğini ve şairlerin bu duyguları nasıl dile getirdiğini, yukarıda belirtmiştik. Şimdi de, Türklerin taşıdıkları dini duygu ve düşünce, Sünnî öğretiyi gözetmeleri,[43] halifeye duyulan saygı, İslam adına yapılan savaş ve fetihler, adalet duyguları vb. düşüncelerin yani sahip oldukları kültürün manevi boyutlarının şiiire taşınmasını görelim.

Gaznelilerden Sultan Mahmûd'un Sünnîliği yaymayı siyaset haline getirmesi bütün kaynaklarda zikredilmiştir. O, Hindistan'a yaptığı seferler neticesinde İslam dinine Hindistan yolunu açmış bütün gücüyle Hindistan'da Sünnîliği yaymaya çalışmıştır.[44]

Ferruhî, bu duyguları ifade ederken, İskender'in seferleriyle Mahmûd'un seferlerini karşılaştırır ve İskender'in adının unutulduğunu, seferlerinin de Mahmûd'un seferleri yanında hafif kaldığını belirtir.

"İskender'in sözü efsane oldu (eskidi). Artık yeni söz(ler) getir (söyle) zira yenide tatlılık vardır.

Eski efsane ve yalan dolu serüven işi yaramaz. Git yalandan eziyet çekme (yalanla uğraşma).

Gece ve gündüz put ve put evini puta tapanların başına nasıl yıkayım (düşüncesinden) başka dileği olmayan bir şah.

Eğer onun serüveninden iki hikâyeye okursan, İskender'in yaptıklarını hatırlar (ve) gülersin.

(Putperest) halkı öldürdü, put haneleri yakıp yıktı. Hatta

Darnî ve Tanîser put haneleri (bile).

Put (ları) kırdığında oradaki mal ve altınları (da) aldı. Kendi eliyle put evini ateşe verdi (yaktı)."[45]

Sultan Mahmûd, çağdaşları arasında gıpta ile karşılanacak "put kıran" lakabını elde etmiş ve Müslüman olmayanlara karşı girişilen savaflara katılmış ve "gazi" unvanını ilk olarak alanlardan biri olmuştur. O, Sünnî Abbasî halifesini tahakkümleri altında tutan Buveyhilerin (932-1062) elinden Rey, Hemedan, Isfahan gibi İran ülkesi içinde kalan Irak bölgesini alarak, halifeyi Şiî olan Buveyhîler'den kurtarmıştır. Bunun neticesi de Abbasî Halifesi el-Kadir (991-1031) kendisine hükümdarlık yetkisi tanımış ve bir müddet sonra da aynı halife Mahmûd'a "Yemînu'd-Devle=Devletin sağ eli" bir süre sonra da "Yemînu'l-Mille" unvanını vermiştir.[46]

Aşağıdaki ifadelerin ilkinde Unsurî, ikinci de de Ferruhî adı geçen unvanla Sultan Mahmûd'a seslenmişlerdir.

"Günlerin kendisiyle mübarek olduğu Yemin-i Devlet!, imanın kendisi ile parlak olduğu Emin-i Millet!"[47]

"Dedi: Bu hür hükümdarın adına ne diyeyim? Dedim. Yemin-i Devlet (devletin sağ eli) ve dini koruyan Mahmûd"[48]

Sultan Mahmûd'un yukarıda bir kısmı bahsedilen özellikleri, Gazneliler Devri şiirinin özellikleri sayıldığından, devrin şairleri tarafından yazılan şiirlerde belirtilmiştir. Aşağıdaki duygular bunlardan yalnız birkaçıdır:

"Dinin ordusu Allah'ın ordusudur. Resul (Peygamber) Muhammed'den sonra onun ordusuna sen komutansın."[49]

Senin düşmanın Allah'ın da dinin de düşmanıdır. Allah'ın ordusunu kendi düşmanının üzerine gönder.

"Ey Acem şahı, (ey Mahmûd'un) muhalifi küfre düşmekten kork! Ona muhalif olmayı, Allah'a muhalif olmak bil."[50]

“Daima hutbelerde hamd, mektuplarda unvan bulunduğu sürece daima toprağımızda İslam, aramızda Kur’an olduğu sürece.

Cihana sen sahip ol, cihanı sen koru fethi sen yap (gerçekleştir). Zaferi sen elde et, ülkeleri sen al, mutluluğu (da) sen sür.”[51]

Şair Muizzi (ö.1124), Gazneli Behrâm Şah’ı (1117-1157) överken, Sultan Mahmûd’un adaletini ve “put kıran” lakabının verilmesine neden olan Hindistan put hanelerini nasıl yıktığını, aşağıdaki beyitte şu şekilde dile getirir:

“Onun adeti, atasının atası (olan) Mahmûd’un adetidir: putperestleri öldürmek, put haneleri yıkmak (harap etmek).”[52]

Enverî (ö.1168) de aşağıdaki ifade de buna benzer duyguları, Sultan Sencer (1117-1157) Devri nâib-i vezirlerinden Ziyâeddin Mevdûd’u överken, ifade eder:

“Senin adalet(li) elin, zamanın bidatçısı üzerinde, Somnat put haneleri üzerindeki Mahmûd’un eli (gibi) dir”.[53]

Ayrıca Sultan Mahmûd’un şiirlere yansıyan Hacca gitme arzusu, Bağdad’ı ele geçirmemesinin, müminlerin Emiri Halife’nin makamının gözetilmesi olarak kaydedilmesi, Karmatîler ve Haricîlere karşı yaptığı mücadelelerin anlatılması, devlet adamlarının Sünnîliği ve Sünnîleri gözetmesi, bu dönemlerdeki dinî ve kültürel yapının Fars kültürüyle ne kadar farklılık taşıdığına görülmesi bakımından önemlidir.[54] Ayrıca, XI. ve XII. yüzyıllarda Batı Türkistan’da Karahanlılar Dönemi’ndeki İslam hukukçularının büyük bir kısmı (%99’u) Sünnî öğretinin Hanefî fıkıh mektebini seçtikleri de bilinmektedir.[55]

Görüldüğü gibi Gaznelilerle aynılık gösteren ikinci ve önemli özellik, Sünnî ve Hanefî çizgide bir dindarlık anlayışına sahip olmaktır.[56] Bu durum İran kaynaklarında şöyle ifade edilmektedir: “Mahmûd, Türklerin mezhebi olan Hanefî mezhebine bağlıydı.”[57] “Sultan Mahmûd, Şiîliğe karşıydı ve Sünnî olmayanlara, özellikle Râfizî ve Karmatîlere olumsuz bakıyor,

bunları Şiîlerle bir sayıyordu.”[58] “Mahmûd Eşarî Hanefî mezhebinden olup, geleneklerine bağlı biriydi”[59]

İran edebiyatı tenkitçilerinin bildirdiği, Gaznelilerin dini anlayış ve bakış tarzları, bu devredeki şairlerin şiirlerinde çok görülen bir özelliktir. Kedkenî, Ferruhî'nin şiirlerini değerlendirirken, bu bakış tarzının doğruluğunu ortaya koymuştur. O şöyle der: “Ferruhî'nin şiirlerinde dinî duygu ve düşünceler son derece açıktır. Bu, çağın özelliğidir. Onun şiirinde İslam ve İslamî akîdeden kaynaklanan tasvirler çokça görülür.[60]

Kedkenî, ayrıca Unsurî ve Minûçihri'nin şiirlerini değerlendirirken, Ferruhî için söylediği ifadeleri, adı geçen iki şairin şiirleri için de söylemiştir.[61]

Böylece Gazneliler Dönemi'nde yaşamış olan şairlerin divanları incelendiğinde Türk kültür ve dünyasının izleri ve bunlarla ilgili düşünceler ortaya konulduğunda, Gaznelilerle birlikte Fars kültür hareketinin ortadan kaldırılıp, yerine Türk kültürünün ikâme edildiğini veya en azından böyle bir hareketin başladığını daha iyi görebiliriz.

Aşağıdaki ifadeler, bu düşünceye tercüman olduğu gibi, İslamiyet sonrası oluşan edebi gelenek ve anlayış içerisinde Türk varlığının geldiği noktayı göstermesi bakımından pek çok beyit içerisinde dile getirilenlerden seçilmiş yalnız bir örnektir:

“Senin ismin bütün şahların isim(lerini) sildi süpürdü. Şahnâme'nin bundan sonra hiç (bir) kıymeti yoktur”.[62]

Makâme türünü icat eden Bediüzzemân Hemedanî (ö.1007) de, Sultan Mahmûd'un övgüsünü yaptığı bir kasidesinde, Gazneli Sultan Mahmûd ile Sâmânoğulları arasında geçen mücadele ve Sultan'ın kazandığı başarıyı dile getirirken, aslında Fars kültürünün söndüğü ve Türk kültür yıldızının parlamadığını vurgular. Bu duyguları aşağıda görmemiz mümkündür:

“Allah dilediğinin imanını yüceltir. Hükümdarlıkta Ferîdûn mu? Yoksa İskender mi? Veya daha (da) eskiye gidersek Süleymân'ımı geri getirdi? (Sultan) Mahmûd'un güneşi Sâmânoğullarınının

yıldızları üzerine mi doğdu? Behrâmoğulları Hakan'ın oğlunun bir kölesi mi oldu? Senin gözlerin sultanı, şeytanın omuzlarında mı gördü? Hindistan'ın ortasından Cürcân bölgesine, Sind'den Horasan'ın en ücra köşesine kadar uzanan bölgelerin hakimi kim?."[63]

Gazne sarayında ve edebî çevrelerde ilgi gören ve başka şairler tarafından da örnek alınan dinî ve kültürel tercihler; Gaznelilerle birlikte başlayan ve destekleriyle gelişen yeni edebî anlayış ve gelenek, Selçuklulara da intikal etmiştir.

Gazne Devri şiirinde olduğu gibi Selçuklu Devri şiirinde de Türklerle ilgili çeşitli duygu düşünceler, onların soyları, asaletleri, mitolojik İran hükümdar ve kahramanlarıyla karşılaştırma, onları hafife alma, taşıdıkları dinî duygu ve düşünce ile gösterdikleri samimiyet yanında, hilafeti ve aynı zamanda hilafetin temsil ettiği Sünnîliği korumaları vb. yer almıştır.

Muizzî (ö.1126) Selçuklu Hükümdarı Melikşah'a (1073-1092) sunduğu kasidesinde Türk[men]ler hakkında şunları söyler:

"Benim için doğrulandı ki cihanın yaratıcısı, Türkistan'ı güzel ve olgun (bir biçimde) yarattı.

Bütün güzellik(ler) Türklerden haber veriyor. Tüm olgunluk(lar) Türklerden örnek veriyor."

Türklerin başlarındaki külah (kalpak), ellerindeki kılıç, koç burcundaki güneş ve yengeç burcundaki Jüpiter (yıldızı) gibidir.

Ocak ve Temmuz (sıcak ve soğuk) bu savaşçılara etki etmez. Turan ordusu meleklerdir.

Muhabbet ve hizmette Türklere gönül vermek gerekiyor. Zira Tanrı, cihan ülkesini (mülkünü) Türklere vermiştir".[64]

Yine Muizzî, yazmış olduğu şiirlerinde Selçuklu hükümdar, vezir, şehzade ve devletin ileri gelenlerini överken, Türklerin soy ve nesepçe üstün olduklarını söylemiştir. Bu

beyitlerin çokluğu dikkat çekicidir. Aşağıdaki ifadeler bunlara örnektir:

“Senin soyundan daha asil kimsenin soyu yoktur. Kimsenin senin nesebinden daha yüce nesebi yoktur.”[65]

“O şeref ve asalette Efrâsyâb suretli ve Alp Arslan cevherli olan hükümdardır.”[66]

Enverî de aynı duyguları dile getirmiştir:

“Efrâsyâb soyu senin (bulunduğun) makamdan dolayı Adem’e takdir etmek için şeref ve makam ulaştırdı”.[67]

“Adaletiyle Turan (ülkesi) baştan başa ma’mur olduğuna göre, İran (ülkesinin) bütünüyle harap (viran) olmasını nasıl uygun bulur.”[68]

İran tarihine ve mitolojisine ait kavramlar, Türk sultan ve devlet adamlarıyla karşılaştırılarak, Türk hükümdarlarının üstünlükleri dile getirilmiştir. Aşağıdaki ifadeler, bu duyguları belirtmek için yazılmıştır.

“Ona hünerde Cem ve Kâvûs gibi demem. Ordusunda Cem ve Kâvûs gibi bin(lerce) kişi vardır”.[69]

“Senin zaferlerinin tarihi doğru ve hakikattir. Şehnâme’nin efsanesi ise muhal ve uydurmadır.”[70]

“Ey cömertlikte örnek olan, ey makamda destan olan! Allah’ın huzurunda senin adaletinin yanında Nûşîrevân’ın ismi anılmaz, İskender zikredilemez”.[71]

Tuğrul Bey Türkmen’in Bağdat’a girişi (1055), elde edilen zaferler ve haçlılara karşı verilen çetin savaşlar, şairler tarafından işlenerek edebiyata yansımıştır. Halep şairi olarak bilinen İbn Hayyus (ö. 1080) Divanında yer alan Türklerle ilgili şiirlerde; Türkleri, hilafete yaptıkları yardımlarından ve dinî kahramanlıklarından dolayı, şan ve şeref zirvesinde bir millet olarak nitelendirmiştir.[72]

Feryad Haremî isimli bir şair, Sultan Alp Arslan (1064-1072) hakkında yazdığı bir methiyede, onun fetihlerini, Malazgirt'te Bizans ordusunu bozguna uğratması ve Romen Diyojen'i tutsak alışını, Selçukluların İslam dünyasına yaptığı hizmetleri, dile getirir. Aşağıdaki ifadeler, bu methiyeye aittir:

“Yeryüzünde ne kadar hükümdar sayılırsa sayılsın! Sizin için şan, şeref ve gururu omuzlarında taşıyan tek bir kişi vardır.

Onu kıskananlar, biraz ağır olun! İşte onun kılıçları ve işte savaş gününde gösterdiği kahramanlıkları”.[73]

Muizz'i de Melikşah için yazdığı bir kaside de ona karşı duygularını şöyle dile getirir:

“0, din ve inancından dolayı Peygamberin ruhunun hoşnut olduğu bir şahtır.”[74]

Ünlü şair Enverî de Melikşah için şu duygulara yer verir:

“Sen Acem meliklerinin koruyucusu, senin koruyucun Allah. Sen hak sahibinin yardımcısı, senin yardımcın Allah.”[75]

Üçüncü Abbasi asrının (945-1055) ünlü şairlerinden Ebiverdî de Sultan Melikşah'ı yazdığı üç kaside de övmüş; İslam dinine yaptığı hizmetleri, Batınî fikirlere karşı, Sünnîliği koruyan hareketlerinden övgüyle söz etmiştir.[76]

Şair Gazzî'de Sultan Sencer'i, İslam dinini koruyup kollayan ve halkın sığınağı olarak nitelendirerek Selçuklular hakkında şunları söyler:

“Selçuk oğullarınının, karşılaştıkları engeller çok ve her ne kadar bu engeller, onları engellemiş olsa bile, yücelikleri gizli değildir (aşikârdır).[77]

Muizzî, Sultan Sencer'in İslam dinine yaptığı hizmetlerden bahsederken şöyle der:

“Onun dindarlığı ile Peygamber'in ruhu şad olmuştur. Adem ve Havva, onun oğlu oluşuyla övünçlüdür.

Ey Şah! Ey Melik! Bütün ufuklara sen sahipsin (ele geçirmişsin). Dinin gözü, senin fetih ve zaferinle gören oldu.”[78]

Yukarıdaki ifadeler bize Gazne Dönemi şiir anlayışının Selçuklu Dönemi’ne de yansıdığını ve şiir özelliği olma halini koruduğunu gösterir. Diğer bir söyleyişle, Maveraünnehir’den çıkan ve bütün İslam dünyasına etkili olmaya başlayan Türk varlığı, edebî zevk ve anlayışın ötesinde yeni bir gelenek olarak şiire damgasını vurmuştur. Bu durum İran edebiyat tarihçilerinin de dikkatini çekmiştir. Şuûbiye hareketinin ilk Müslüman Türk devletlerinden olan Gazneli ve Selçukluların ortaya çıkışıyla bütünüyle ortadan kalktığı belirtilirken,[79] Selçuklular Dönemi’nde eski İran’a ait eserlerin ihya edilmesine ilgi gösterilmediği de vurgulanmıştır.[80] Ayrıca Ferruhî, Unsurî gibi büyük şairlerin şiirlerinde yer alan İran hükümdarı ile mitolojik kahramanlarını küçümsemenin Selçuklular Devri’nde çoğaldığı da zikredilmiştir.[81] İran edebiyatı üzerinde araştırmalar yapan bir edebiyat tenkitçisinin Selçuklu saray şairi Muizzî hakkında söyledikleri manidardır:

“0 İran destanlarının sembolü olan Firdevsî’yi yermek ve kınamakla kalmıyor; Rüstem ve İsfendiyar gibi kahramanların yanında, milli sembol ve değerleri, övgüsünü yaptığı Türk kökenli emirin ayağı altında hakir ve zelil kılmaktadır.”[/][82]

Görüldüğü gibi Türkler İslam toplumuna girdiği andan itibaren, bir unsur olarak toplumsal etkinliklerini artırmışlardır. Gaznelilerle başlayan bu etkinlik Selçuklularla doruk noktaya ulaşmış; dinî, siyasî, edebî ve kültürel açıdan çağlara damga vurmuş, toplum olarak niteliklerini ve kültürlerini şiirlere yansıtmışlardır. Ünlü bir edebiyat tarihçisi, bunu açık bir şekilde dile getirmiştir:

[i]“Devlet olmalarıyla birlikte, İslam medeniyetinde, özellikle de İran’da büyük bir değişim gerçekleştiren en büyük

Türk devleti, Selçuklular olmuştur".[83]

Selçuklular Dönemi (1038-1194), şiirde bir değişim dönemidir. Şiirde üslup farklılığı oluşmuş, düşünce ve hayal ağırlık kazanmaya başlamış, maddi hisler ve dış dünyaya yönelik gözlemler yerini manevi hislere ve iç dünya zevklerine bırakır olmuştur. Şiirde çok açık bir şekilde dinî, ahlakî ve tasavvuf? diye nitelendirilen bir bakış ve algılayış, diğer bir ifadeyle dinî hissiyat öne çıkmıştır.[84]

Dinî hissiyatın bu dönemde de şiirde hakim renk haline gelmeye başlamasında Selçukluların etkin yeri, daima göz önünde bulundurulmalıdır. Daha önce Arapça şiirde ve kısmen Farsça şiirde bazen çok ölçüsüz olan maddi zevkleri terennüm etme alışkanlığının azalmasında, İslam dünyasına egemen olan başta Türk asıllı Sünnî ve çoğunlukla Hanefî unsurların varlığı önemlidir. Daha Gazneliler Dönemi'nde saray şairleri Sultan Mahmûd'u ve oğullarını överken din ve adalet adına mücadeleden söz etmekteydiler. Şiirde konu açısından yaşayan bu değişiklik, sonraki asırlarda bütün şairler için belirli bir hüviyet oluşturmuştur. Şairler, bir şiir dünyası içerisinde bir araya gelmiş ve şiir genel olarak kuşatıcı bir renge bürünmüştür.[85]

Selçuklulardan sonra Horasan ve Maverâünnehir'in Moğollar tarafından istila edilmesi, adı geçen kültür havzalarında Farsça şiirin duraklamasına neden olur. Böylece bu bölgelerde Fars edebiyatı eski gücünü kaybeder. Moğol emirler ve hükümdarları Farsçaya aşina olmadıklarından Farsça yazan şairlere ilgi göstermezler. Bu dönemde başlayan gerileme ve çöküş Timurlular Devri'nde (1370-1507) de devam eder.

Büyük şairlerin yavaş yavaş ortadan kaybolmasıyla yeni ve büyük şahsiyetler yetiştirmeyen Fars edebiyatı, XV. yüzyılın sonuna geldiğimizde Abdurrahmân Camî ile (ö. 1492) son bulan edebî anlayış, Osmanlı'nın egemen olduğu sahalara geçer. XVI. yüzyılın başlarında İran'ı ele geçiren Safevî hükümdarları kendi saraylarında övgü şiirleri yazan şairleri barındırmayarak, şairleri şiîlik öğretisini içeren dinî şiirler söylemeye davet ettiklerinden, şiir itibar ve değer

kazanmaz. Pek çok İranlı şair, İran'dan ayrılarak Hindistan'da hüküm süren Türk sultan ve emirlerin saraylarına giderek, edebi çalışmalara orada devam ederler.[86]

XVI. yüzyılda İran'da genel anlamıyla şiir itibar görmezken, Osmanlı topraklarında (Anadolu'da) durum farklıydı; şiir klasikleşiyor, büyük şairler yetişiyor, şairlerin değeri artıyor, edebî çevrelerde şiir sohbet ve meclisleri düzenleniyor, sanat ve edebiyat büyük ilerleme gösteriyordu. Osmanlı sahasına (Anadolu'ya) yerleşip büyük gelişme kaydeden ve klasikleşerek XIX. asra kadar devam eden klasik Türk şiirinin arkasında, Gazneli ve Selçuklular Dönemi'nde oluşturulan edebî gelenek ve anlayışın bulunduğu yadsınmaz bir gerçektir.

Yrd. Doç. Dr. Sadık ARMUTLU,
İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 5 Sayfa: 872-879

Kaynaklar:

- ◆ Abdullah, Razî, Târîh-i Kâmil-i İran, Tahran 1372;.
- ◆ Afifi, Rahîm, Ferhengname-yi Şi'ri, c. I, Tahran 1372 h. ş.
- ◆ Ahmed, Hacı Nizâmêddin, Tabakât-ı Ekberî, Kalkuta 1927.
- ◆ Aştîyânî, Abbâs, İkbâl, Târîh-i Moğol ve Evâyil-i Eyyâm-ı Timûrî, Tahran 1376 hş.
- ◆ Bahâr, Meliküşşu'arâ Muhammed-i Takî, Sebkinâsî, c. I., Tahran 1349 hş.
- ◆ Bakırcı, Selami, IV. Abbasî Asrında Edebî Çevre, Atatürk Üniversitesi, SBE.(Basılmamış doktora tezi), Erzurum 1997.
- ◆ Barudî, Mahmûd Samî Paşa, Muhtârâtu'l-Barudî c. II, Mekke 1404/1984.
- ◆ Behrâmî, Ekrem, Târîh-i İrân ez Zuhûr-ı İslâm ta Sukût-ı Bağdad, Tahran 1350 hş.
- ◆ Cahen, Claude, Başlangıçtan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslamiyet I, İstanbul 2000.
- ◆ Danişmend, İsmail Hamî, Türklerle Hind-Avrupalılar'ın Menşe Birliği, İst. 1935.

- ◆ Dayf, Şevki Asru'd-Duvel ve'l-Îmârât, Kahire 1970.
- ◆ Debîrsiyâkî, Muhammed, Pîşâhengân-ı Şi'r-i Farsî, Tahran 1370 hş.
- ◆ Dihhudâ, Ali Ekber, Lugatnâme-yi Dihhudâ, c. IX, Tahran 1373 hş.
- ◆ Dîvânü el-Ebîverdî, (Neş. Ömer El-Esad), c. I-II, Beyrut 1407/1987.
- ◆ Dîvân-ı Enveri (Neş. Muhammed Takî Müderris-i Razavî), Tahran 1372 hş.
- ◆ Dîvân-ı Üstâd Unsurî-yi Belhî, (Neş. Yahya Karîb), Tahran 1341 hş.
- ◆ Dîvân-ı Hakîm Ferruhî-yi Sistânî (Neş. Muhammed-i Debîrsiyâkî), Tahran 1335 hş.
- ◆ Dîvân-ı Minûçihri-yi Damgânî, (Neş. Muhammed-i Debîrsiyâkî), Tahran 1375 hş.
- ◆ Dîvân-ı Rûdekî-i Semerkandî, (Neş. Sa'îd-i Nefîsî, N. Braginsky), Tahran 1373hş.
- ◆ DİA "Divan Edebiyatı" mad., c. IX, İstanbul 1994.
- ◆ Ferruh, Ömer, Târîhu'l-Edebi'l-Arabî, c. III, Beyrut 1981.
- ◆ Hitti, Philip K., İslam Tarihi (Ter: Salih Tuğ), c. II, İstanbul 1980.
- ◆ Hümâ'î Celâleddîn, "Şuûbiyye" Mihr Dergisi Yıl II, Tahran 1314 hş.
- ◆ Karaismailoğlu, Adnan, Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri, Ankara 2001.
- ◆ Karaismailoğlu, Adnan, "Osmanlı Dönemi Türk Şiirinin İran Edebiyatı ile Münasebeti Üzerine Düşünceler", Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sy. 17, Erzurum 2001.
- ◆ Karaismailoğlu, Adnan, "Klasik Türk Edebiyatının İran Edebiyatı ile.
- ◆ Münasebeti", Dergâh, sy. 110, Nisan 1999.
- ◆ Kartal, Ahmet, "Farsça'da Türkçe Kelimeler ve Fars Edebiyatında Türk Kavramı İle İlgili Unsurlar", Bilig, sy. 11 Güz 99, Ankara 1999.
- ◆ Kavakçı, Yusuf Ziya, XI. ve XII. Asırda Karahanlılar Devrinde Maverâünnehir. İslam Hukukçuları, Ankara 1976.

- ◆ Kedkenî, Muhammed Rızâ Şefî'î, Suver-i Hayâl der Şi'r-i Farsî, Tahran 1366 hş.
- ◆ Kılıçlı, Mustafa, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İstanbul 1992.
- ◆ Külliyyât-ı Divân-ı Muizzî, (Neş. Nâsir-i Hîrî), Tahran 1362 hş.
- ◆ Mahcûb, Muhammed, Sebk-i Horasanî, Tahran 1345 hş.
- ◆ Merçil, Erdoğan, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara 1993.
- ◆ Meşkûr, Muhammed Cevad, Târîh-i İranzemîn, Tahran 1368 hş.
- ◆ Minovî, Müctebâ, Nakd-i Hâl, Tahran 1367 hş.
- ◆ Mustavfi, Hamdullah, Târîh-i Güzîde (Neş. Abdülhüseyn-i Nevâ'î), Tahran 1364 hş.
- ◆ Mu'temen, Zeynelâbidîn, Tahavvul-i Şi'r-i Farsî, Tahran 1371 hş.
- ◆ Nefîsî, Sa'id, Târîh-i Nazm u Nesr der İrân, c. I, Tahran 1363 hş.
- ◆ Safâ, Zebihullah, Genc-i Suhen, c. I, Tahran 1371 hş.
- ◆ Safâ, Zebihullah, Târîh-i Edebiyât der İran, c. I-II, Tahran 1371 hş;.
- ◆ Spuler, Bertold Târîh-i İran der Kurûn-ı Nuhustîn-i İslâmî (Çev. Cevâd-i Felâtûrî), c. I, Tahran 1369 hş.
- ◆ Şemîsâ, Sîrûs, Sebkşinâsî-yi Şi'r, Tahran 1374 hş.
- ◆ Şemîsâ Sîrûs, Seyr-i Gazel der Şi'r-i Farsî, Tahran 1370 hş.
- ◆ The Cambridge History of İran, c. I, (Neş. W. B. Fisher), Cambridge 1968, c. IV. (Neş. R. N. Frye), Cambridge 1975.
- ◆ Vezînpûr, Nâdir, Medh Dâğ-ı Neng ber Sîmâ-yı Edeb-i Farsî, Tahran 1370 hş.
- ◆ Yaltekaya, Şerafettin, "Türklere Dair Arapça Şiirler", Türkiyat Mecmuası, c. V, 1935, İstanbul 1936.
- ◆ Yıldırım, Nimet, Gazneliler Dönemi İran Edebiyatı, Erzurum 2000.
- ◆ Yûsufî, Gulamhuseyn, Ferruhî-yi Sistânî Bahsî der Şerh-i Ahvâl ve Rüzgâr ve Şi'r-i. Ū, Tahran 1373 hş. 1697
- ◆ Yûsufî, Gulamhuseyn, Çeşme-yi Ruşen, Tahran 1367hş.
- ◆ Zerrînkûb, Abdülhüseyn, Seyrî der Şi'r-i Farsî, Tahran 1367hş. 1698

Dipnotlar:

- [1] Mahcûb, Muhammed, Sebk-i Horasanî, Tah. 1345 hş., s. 15; Yûsufî, Gulamhuseyn, Çeşme-yi Rûşen, Tah. 1367 hş., s. 18; Mu'temen, Zeynelâbidin, Tahavvul-i Şi'r-i Farsî, Tah. 1371 hş, s. 135.
- [2] Kılıçlı, Mustafa, Arap Edebiyatında Şuûbiyye, İst. 1992, s. 212 vd.
- [3] Safâ, Zebihullah, Genc-i Suhen, c. I, Tah. 1371 hş., s. 37-38.
- [4] Bahâr, Meliküşşu'arâ Muhammed-i Takî, Sebkşinâsî, c. I., Tah. 1349 hş., s. 150 vd.
- [5] Bahâr, Meliküşşu'arâ Muhammed-i Tâkî, Sebkşinâsî, c. I, 150-152; Safâ, Târîh-i Edebiyat der Îrân, c. II, Tah. 1371 hş, s. 10; Hümâ'î Celâleddin, "Şuûbiyye" Mihr Dergisi, Yıl II, Tah. 1314 hş; s. 1271.
- [6] Hitti, Philip K., İslam Tarihi (Ter: Salih Tuğ), c. II, İst. 1980, s. 732.
- [7] Yıldırım, Nimet, Gazneliler Dönemi İran Edebiyatı, Erzurum 2000, s. 27.
- [8] Minovî, Müctebâ, Nakd-i Hâl, Tah. 1367 hş., s. 131.
- [9] Yûsufî, Gulamhuseyn, Ferruhî-yi Sistânî Bahsî der şerh-i Ahvâl ve Rüzgâr ve Şi'r-i Ū, Tah. 1373 hş, s. 403 vd.
- [10] Kedkenî, Muhammed Rızâ Şefî'î, Suver-i Hayâl der Şi'r-i Farsî, Tah. 1366 hş., s. 494.
- [11] Şemîsâ, Sîrûs, Sebkşinâsî-yi Şi'r, Tah. 1374 hş., s. 98.
- [12] Karaismailoğlu, Adnan, "Osmanlı Dönemi Türk Şiirinin İran Edebiyatı ile Münasebeti Üzerine Düşünceler", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sy. 17, Erzurum 2001, s. 86 vd.
- [13] Dîvân-ı Üstâd Unsurî-yi Belhî, (Neş. Yahya Karîb), Tah. 1341 hş., s. 112.
- [14] Dîvân-ı Hakîm Ferruhî-yi Sistânî (Neş. Muhammed-i Debîrsiyâkî), Tah. 1335 hş., s. 251.
- [15] The Cambridge History of İran, (Neş. R. N. Frye), c. IV, Cambridge 1975, s. 161; Abdullah, Razî, Târîh-i Kâmil-i İran, Tah. 1372 hş., s. 178; Spuler, Bertold, Târîh-i İran der

- Kurûn-ı Nuhustîn-i İslâmî (Çev. Cevâd-i Felâtûrî) c. I, Tah. 1369 hş., s. 158.
- [16] Dîvân- Minûçihri-yi Damgânî, (Neş. Muhammed-i Debîrsiyâkî), Tah. 1375 hş., s. 40.
- [17] Dîvân- Ustâd Unsurî-yi Belhî, s. 17, 29, 84, 117, 123, 141, 180, 190, 193, 195, 199.
- [18] Dîvân- Hakîm Ferruhî-yi Sistânî, s. 5, 10, 14, 35, 139, 141, 154, 173, 204, 230 v. s.
- [19] Dîvân- Minûçihri-yi Damgânî, s. 70.
- [20] Dîvân- Hakîm Ferruhî-yi Sistânî, s. 214.
- [21] Dîvân- Hakîm Ferruhî-yi Sistânî, s. 277.
- [22] Dîvân- Ustâd Unsurî-yi Belhî, s. 133.
- [23] Dîvân- Ustâd Unsurî-yi Belhî, s. 156.
- [24] Dîvân- Minûçihri-yi Damgânî, s. 58.
- [25] Dîvân- Hakîm Ferruhî-yi Sistânî, s. 65.
- [26] Dîvân- Hakîm Ferruhî-yi Sistânî, s. 47.
- [27] Dîvân- Hakîm Ferruhî-yi Sistânî, s. 271.
- [28] Dîvân- Minûçihri-yi Damgânî, s. 40.
- [29] Karaismailoğlu, Adnan, Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri, Ank. 2001, s. 35-39; Kartal, Ahmet, "Farsçada Türkçe Kelimeler ve Fars Edebiyatında Türk Kavramı İle İlgili Unsurlar", Bilig, sy. 11 Güz 99, Ank. 1999. s. 31-45.
- [30] Karaismailoğlu, Adnan, Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri, s. 39.
- [31] Debîrsiyâkî, Muhammed, Pîşâhengân-ı Şi'r-i Farsî, Tah. 1370 hş, s. 54.
- [32] Dîvân-ı Hakîm Ferruhî-yi Sistânî, s. 199.
- [33] Dîvân-ı Hakîm Ferruhî-yi Sistânî, s. 199.
- [34] Dîvân-ı Rûdekî-i Semerkandî, (Neş. Sâid-i Nefîsî, N. Braginsky), Tah. 1373 h. ş., s. 100.
- [35] DİA, "Divan Edebiyatı" mad., c. IX, İst. 1994, s. 417.
- [36] Dîvân-ı Hakîm Ferruhî-yi Sistânî, s. 21.
- [37] Şemîsâ, Sîrûs, Seyr-i Gazel der Şi'r-i Farsî, Tah. 1370 hş., s. 43; Vezînpûr, Nâdir, Medh Dâğ-ı Neng ber Sîmâ-yı Edebî Farsî, Tah. 1370 hş., s. 73; Kedkenî, Muhammed Rızâ Şefî'î, Suver-i Hayâl der Şi'r-i Farsî, s. 312; DİA, "Divan Edebiyatı"mad., c. IX, s. 418.

[38] Danişmend, İsmail Hamdi, Türklerle Hind-Avrupalıların Menşe Birliği, İst. 1935, s. 302. Farsçada "Türk" kelimesinin geldiği manalar için bkz.: Ali Ekber Dihhudâ, Lugatnâme-yi Dihhuda, c. IX, Tah. 1373 h. ş., s. 596-599; Seyyid Cafer-i Seccâdî, Ferheng-i lugat u Istılahat u Ta'birat-ı İrfani, Tah. 1362 h. ş., s. 234-236; Rahîm-i Afifi, Ferhengnâme-yi Şi'ri, c. I, Tah. 1372 h. ş., s. 462-467; Ziya Şükun, Gencine-yi Güftâr, c. I, İst. 1996, s. 579.

[39] Karaismailoğlu, Adnan, Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri, s. 40; Kartal, Ahmet, "Farsçada Türkçe Kelimeler ve Fars Edebiyatında Türk Kavramı İle İlgili Unsurlar", s. 38.

[40] Dîvân-ı Üstâd Unsurî-yi Belhî, s. 185.

[41] Dîvân-ı Hakîm Ferruhî-yi Sistânî, s. 170.

[42] The Cambridge History of İslam (Neş. W. B. Fisher), c. I, Cambridge 1968, s. 155.

[43] Türklerin Sünnî düşüncüyü tanıma ve benimsemeleri, İslamiyet'in özellikle Türk boyları arasında yayılmasını bir devlet politikası haline getiren Sâ mânîlerle gerçekleşir. Sâ mânîler Sünnî ve Hanefî idiler. Zira İslam dini, İç Asya ve bozkırlarda yaşayan göçebe Türklere hem Sünnî hem de Hanefî olarak geliyordu. (Zekeriya Kitapçı, Türk Boyları Arasında İslam Hidayet Fırtınası/Moğollar Arasında İslamiyet, Konya 2000 s. 173, 192).

[44] Behrâmî, Ekrem, Târîh-i İrân ez Zuhûr-ı İslâm ta Sukût-ı Bağdad, Tah. 1350 hş., s. 676, 678, 680; Aştîyânî, Abbâs İkbâl, Târîh-i Moğol ve Evâyil-i Eyyâm-ı Timûrî, Tah. 1376 hş, s. 260-261; Meşkûr, Muhammed Cevad, Târîh-i İrânzemin, Tah. 1368 hş., s. 184-189; Bayur, Hikmet, Hindistan Tarihi, c. I, Ank. 1987, s. 140-149; Merçil, Erdoğan, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ank. 1993, s. 36.

[45] Dîvân-ı Hakîm Ferruhî-yi Sistânî, s. 66.

[46] Ahmed, Hace Nizâmeddin, Tabakât-ı Ekberi. Kalkuta 1927, s. 8; Mustavfi, Hamdullah Târîh-i Güzîde (Neş. Abdülhüseyn-i Neva'i), Tah. 1364 hş. s. 391.

[47] Dîvân-ı Ustâd Unsurî-yi Belhî, s. 191.

[48] Dîvan-ı Hakîm Ferruhî-yi Sistânî, s. 343.

[49] Dîvan-ı Hakîm Ferruhî-yi Sistânî, s. 65.

- [50] Dîvân-ı Ustâd Unsurî-yi Belhî, s. 138.
- [51] Dîvân-ı Hakîm Ferruhî-yi Sistânî, s. 252.
- [52] Külliyyât-ı Dîvân-ı Muizzî, (Neş. Nâsir-i Hîrî), Tah. 1362 hş., s. 66.
- [53] Divan-ı Enverî (Neş. Muhammed Tâkî Müderris-i Razavî), Tah. 1372 hş., s. 136.
- [54] Karaismailoğlu, Adnan, "Osmanlı Dönemi Türk Şiirinin İran Edebiyatı ile Münasebeti Üzerine Düşünceler", s. 7.
- [55] Kavakçı, Yusuf Ziya, XI. ve XII. Asırda Karahanlılar Devrinde Maverâünnehir İslam Hukukçuları, Ank. 1976, s. 15; Cahen, Claude, Başlangıçtan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslamiyet I, İst. 2000, s. 223.
- [56] Karaismailoğlu, Adnan, Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri, s. 70.
- [57] Zerrînkûb, Abdülhüseyn, Seyrî der Şi'r-i Farsî, Tah. 1367hş, s. 15.
- [58] Minovî, Müctebâ, Nakd-i Hâl, s. 130.
- [59] Nefîsî, Sa'îd, Târîh-i Nazm u Nesr der Îrân, c. I, Tah. 1363 hş., s. 33.
- [60] Kedkenî, Muhammed Rızâ Şefî'î, Suver-i Hayâl der Şi'r-i Farsî, s. 492.
- [61] Kedkenî, Muhammed Rızâ Şefî'î, Suver-i Hayâl der Şi'r-i Farsî, s. 516-534
- [62] Dîvân-ı Hakîm Ferruhî-yi Sistânî, s. 80.
- [63] Dayf, Şevkî Asru'd-Duvel ve'l-İmârât, Kahire 1970, s. 577.
- [64] Külliyyât-ı Dîvân-ı Muizzî, s. 494.
- [65] Külliyyât-ı Dîvân-ı Muizzî, s. 88.
- [66] Külliyyât-ı Dîvân-ı Muizzî, s. 213.
- [67] Dîvân-ı Enverî, s. 410.
- [68] Dîvân-ı Enverî, s. 201.
- [69] Külliyyât-ı Dîvân-ı Muizzî, s. 114.
- [70] Külliyyat-ı Dîvân-ı Muizzî. s. 226.
- [71] Dîvân-ı Enverî, s. 198.
- [72] Bakırcı, Selami, IV. Abbasi Asrında Edebî Çevre, Atatürk Üniversitesi, SBE. (Basılmamış doktora tezi), Erzurum 1997 s. 99-100; Yaltkaya Şerafettin, "Türklere Dair Arapça Şiirler",

- Türkiyat Mecmuası, c. V, 1935, İst. 1936, s. 308 vd.
- [73] Dayf, Şevkî, Asru'd-Duvel ve'l-İmarât, s. 578.
- [74] Külliyyât-ı Dîvân-ı Muizzî, s. 265.
- [75] Dîvân-ı Enverî, s. 405.
- [76] Dîvânü el-Ebîverdî, (Neş. Ömer el-Es'ad), c. I, Beyrut 1407/1987, s. 103, 233, c. II, s. 132.
- [77] Barudî, Mahmûd Samî Paşa, Muhtârâtu'l-Barudî c. II, Mekke 1404/1984, s. 208-209.
- [78] Külliyyat-ı Dîvân-ı Muizzî, s. 20.
- [79] Bahâr, Meliküşşu'arâ Muhammed-i Takî, Sebksînâsî, c. I, s. 150vd.
- [80] Bahâr, Meliküşşu'arâ Muhammed-i Takî, Sebksînâsî, c. I, s. 69.
- [81] Şemîsâ, Sîrûs, Sebksînâsî-yi Şi'r, s. 98.
- [82] Kedkenî, Muhammed Rızâ Şefî'î, Suver-i Hayâl der Şi'r-i Farsî, s. 637 vd.
- [83] Safâ, Zebîhullah, Târîh-i Edebiyat der İrân, c. II, s. 10.
- [84] Ferruh, Ömer, Târîhu'l-Edebi'l-Arabî, c. III, Beyrut 1981, s. 149.
- [85] Karaismailoğlu, Adnan, Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri, s. 14 vd.
- [86] Karaismailoğlu, Adnan, "Klasik Türk Edebiyatının İran Edebiyatı ile Münasebeti", Dergâh, sy. 110, Nisan 1999, s. 16.
- Edebiyatı öğreniş